

УДК 092+811.161 Труб

**ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ,
НАПОВНЕНІ ЗМІСТОМ
(до 70-річчя від дня народження
Володимира Михайловича Труба)**

Життєвий шлях доктора філологічних наук Володимира Михайловича Труба розпочався 9 липня 1944 року в Новосибірську (Росія). Проте найкращі спогади дитинства пов'язані в мовознавця з курортним українським містечком Моршином, де він мешкав до шкільного віку з бабусею, і повоєнним Києвом. Тут у 1966 році Володимир Михайлович закінчив відділення структурної

та прикладної лінгвістики Київського державного університету (тепер — Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Знаменно, що мовознавчому орієнтуванню майбутнього вченого посприяв доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України Анатолій Павлович Непокупний, тоді ще 29-річний аспірант Київського університету, який розповів про перспективний напрям і рекомендував вступати на це новостворене відділення. Саме тоді на теренах СРСР розпочиналася «ера ЕОМ», яка й зумовила інтерес усіх наукових галузей до дослідження можливостей автоматичної обробки інформації. Не залишилися осторонь і лінгвісти,

© О.Г. РУДА, 2014

які пов'язували перспективи вивчення параметрів зв'язного мовлення зі структурно-математичними методами моделювання мовної поведінки людини за допомогою машини.

Дебютував Володимир Михайлович у науці в той час, коли надзвичайно актуальними й затребуваними стали дослідження про систему й несистему в природній мові, знаки-інтеграли та диференціали в системі, про природну мову й знакові системи, відношення між компонентами мови, семантичні кореляції в лексиці тощо. «За багато століть свого розвитку лінгвістика вивчала походження мов, їхні зв'язки, закономірності побудови мовних систем тощо, проте так і не дала відповіді на головні питання: для чого мова існує? як ми нею користуємось? як я розумію Вас? Як Ви розумієте мене?» — розмірковує Володимир Михайлович про головні завдання мовознавства. На його глибоке переконання, сучасна лінгвістика прагне до пояснення того, що досі залишалося не поясненим. Без достатнього розуміння семантичної сторони мови неможливе також розв'язання проблеми машинного перекладу: машина здатна передати більшість синтаксичних і граматичних особливостей вхідного тексту і оперувати значним словником, але якщо вона при цьому не аналізує зміст, переклад може або виявитися нісенітницею, або бути із серйозними викривленнями. Відтак розв'язання проблеми зв'язків і семантичної побудови тексту для експлікації змісту є вкрай значущим для розвитку лінгвістичної думки.

Загальний науковий стаж В.М. Труба становить 39 років. Він з тих науковців, які не сходили з раз і назавжди обраного шляху. Ставши на нього ще в студентські роки, Володимир Михайлович одну за одною вияскравлює грані філологічного таланту, заявивши про себе як висококваліфікований дослідник семантичної інтерпретації лексики і висловлень, вдумливий і уважний до мовного матеріалу соціолінгвіст, талановитий лексикограф, відповідальний викладач. В.М. Труб належить до когорти вчених із широким дослідницьким діапазоном, що засвідчують понад 90 його наукових праць: окремі монографії, розділи в колективних монографіях, численні статті в різних виданнях, укладений у співавторстві словник-довідник.

Перші кроки на ниві науки в 1966 році В.М. Труб зробив під керівництвом й опікою доктора філологічних наук, професора Е.Ф. Скороходька у лабораторії (потім відділі) документальних інформаційних систем в Інституті кібернетики АН УРСР спочатку на посаді інженера, старшого інженера, а згодом молодшого наукового співробітника. Його незмінний вчитель ще зі студентської лави, за словами Володимира Михайловича, «дав перший імпульс», познайомивши з мовою RX-кодів, які полонили уяву майбутнього дослідника на десятиріччя. За спогадами самого вченого, навіть перебуваючи на строковій військовій службі в лавах Радянської Армії, він поміж виснажливих обов'язків солдата писав наукові статті, які згодом були надруковані. Зокрема одна з них присвячена вивченню використання семантичної валентності слів під

час автоматичного перекладу [5], окреслює коло наукових зацікавлень молодого вченого, які відобразилися в подальших солідних наукових працях. Перші статті В.М. Труба свідчать про скрупульозне обстеження семантико-синтаксичної організації тексту, репрезентують цікаві спостереження над інтерпретацією в термінах семантичної мови цілої низки засобів природної мови.

В 1994 році, вже працюючи на посаді старшого інженера-технолога в УкрНДІССІ, Володимир Михайлович захистив під керівництвом Е.Ф. Скороходька дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності «теорія мовознавства» на тему *«Особливості мікро- та макрорівнів семантичної інтерпретації висловлювання (комунікативні, презумптивні, референційні та істиннісні аспекти)»*. Варто сказати, що до дати захисту кандидатської роботи В.М. Труба опублікував близько 40 наукових статей, більше половини з яких висвітлювали основні положення дисертації.

Пріоритетним завданням для дослідника стало вивчення семантичної функції таких універсальних мовних категорій, як юнкція, нексус, актуальне членування, референція, заперечення, що окреслює, як «влаштована» семантична структура будь-якої природної мови. Ну а розуміння змістової мовної структури дає змогу побудувати моделі, які імітують мовну поведінку людей у частині їхньої здатності вилучати зміст із заданого тексту. Принагідно автор розв'язує важливе питання, чому речення з однотипною синтаксичною структурою перефразуються в істотно відмінні поверхневі аналоги семантичного подання (засоби «зображення» змісту).

1995 року дирекція Інституту української мови НАН України запросила Володимира Михайловича у відділ теорії мовної комунікації, мови діаспори та соціолінгвістики, яким тоді керував д. філол. н. В.М. Брицин, опрацьовувати надзвичайно актуальне і до сьогодні питання міжнародного досвіду мовного планування й української перспективи в мовному законодавстві й функціонуванні мов у державі. Логічним продовженням наукової діяльності стала тема «Українська мовна особистість: комунікативні, етноментальні, соціопсихологічні аспекти мовного існування» утвореного 1999 року в Інституті відділу соціолінгвістики, основними завданнями якого було вивчення соціальної диференціації української мови в аспекті взаємодії «мова — соціальна стратифікація суспільства», «мова — політика», «мова — соціальний статус». Обрана стратегія наукового пошуку передбачала поглиблення досліджень у мікросоціолінгвістичній парадигмі, відтак у поле наукового інтересу Володимира Михайловича Труба, старшого наукового співробітника відділу, потрапляють типи мовних компетенцій та їх роль у формуванні ідіолектних особливостей носіїв української мови, проблеми взаємодії мов у білінгвальному суспільстві, явище суржику.

В умовах майже повної відсутності будь-яких серйозних досліджень типів інтерферентного впливу за українсько-російського білінгвізму в

2000 році в журналі «Мовознавство» виходить стаття В.М. Труба «*Явище суржиків як форма просторіччя в ситуації двомовності*» [8], яка стала на довгі роки чи не єдиним зразком теоретичного осмислення проблеми змішування елементів споріднених української та російської мов у мовленні особистості. Володимир Михайлович взяв участь в укладанні колективної праці «Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти», яку співробітники відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАН України підготували внаслідок виконання планової наукової теми «Соціолінгвістичні аспекти вивчення української мови» (1999–2003 рр.). У співавторстві з завідувачем відділу, знаною соціолінгвісткою Л.О. Ставицькою, дослідник написав розділ монографії «*Суржик: міф, мова, комунікація*» [3], у якому досліджено соціально різнотипний суржик як наслідок інтерферентного впливу російської мови на українську.

Чутливий до долі рідної мови, Володимир Михайлович порушив і важливі соціолінгвістичні питання, пов'язані зі зміною мовної ситуації в незалежній Україні. Зокрема увагу дослідника привернули актуальні проблеми статусу української мови в двомовному соціумі. Учений зосередив свої дослідницькі зусилля навколо таких наболілих проблем, як мовна ситуація, міжмовна інтерференція. «Зараз багато уваги приділяється культурі мови, тому, як правильно говорити українською, — пише він у статті «*До проблеми мовного планування у поточній мовній ситуації в Україні*». — Але проблема полягає не лише в цьому. Проблема полягає ще й в тому, про що треба правильно говорити українською. А говорити нею треба про все. Необхідною ознакою мови, яка є справді державною (тобто державною не лише de jure, але й de facto) є її самодостатність. Будь-яка мова є самодостатньою тоді, коли вона здатна задовольняти всі комунікативні потреби всіх членів відповідного мовного колективу — від сільського пастуха до академіка» [4: 37]. В.М. Труба творчо синтезував інтралінгвальні й екстралінгвальні чинники впливу на процес нормалізації стану української мови як державної в Україні. На глибоке переконання дослідника, одним із важливих кроків, необхідних для утвердження української мови у статусі повноцінної державної, має стати поширення її застосування саме у сфері природничих наукових дисциплін, так само як і в економічній, фінансово-банківській, медичній, спортивній сферах. У цій та інших студіях Володимир Михайлович накреслює непростий, але реальний шлях, що його треба подолати, щоб принаймні наблизитися до омріяного українцями статусу української державної мови. «Національній мові, яка має повноцінний державний статус, притаманні, зокрема, такі властивості: 1) її “знижені”, розмовно-побутові та просторічні форми (тут не йдеться про різноманітні жаргони) утворюються переважно з елементів, які належать цій самій мові; 2) національна мова є головним повноцінним засобом сприймання всіх здобутків світової культури, а також вивчення іноземних мов; 3) національна мова беззастережно панує в усіх життєво важливих сферах, забезпечуючи їхнє повноцінне функціонування» [Там само: 38].

Запропоновані широкому загалу шанувальників мови статті з актуальних проблем соціолінгвістики вирізняються з-поміж інших детальним аналізом зібраного мовного матеріалу, чіткістю і простотою викладення теоретичних підвалин, напрацьованих світовою соціолінгвістичною спільнотою, наданням цілком конкретних рекомендацій щодо шляхів розв'язання тієї чи тієї проблеми.

Володимир Михайлович торкався й окремих аспектів гендерної лінгвістики. Науковця цікавлять передусім проблеми виявлення гендеру в мові. «Можна сказати, що Вежицька — велика жінка? Так, можна. А чи можна сказати, що Апресян — великий чоловік? З обережністю... Чому так?..» — розпочинає Володимир Михайлович пояснення суті проблеми. Ці питання та інші, дотичні до них, порушені в статті *«Про гендерні особливості деяких частин мови»*, розміщеній 2006 року в чеській UCRAINIKA II. SOUČASNÁ UCRAJINISTIKA Problémy jazyka, literatury a kultury [7].

З 2010 року і до сьогодні В.М. Труб працює на посаді провідного наукового співробітника відділу соціолінгвістики й поза виконанням індивідуальних планових тем бере активну участь у різноманітних проєктах, результатами яких є опубліковані матеріали найсучасніших досліджень з психолінгвістики. Зокрема, упродовж 2003–2007 рр. на базі відділу соціолінгвістики діяв семінар з лінгвогендерології, а в 2008–2010 рр. співробітники відділу брали участь у конкурсному проєкті «Образи країн у мовній свідомості носіїв: українсько-російські паралелі». Дослідження було зорієнтоване на вивчення еволюції образів Росії та України в буденній мовній свідомості росіян та українців.

Упродовж багатьох років, паралельно з проведенням соціолінгвістичних досліджень, В.М. Труб невтомно (як він любить жартувати, «підпільно») працює над проблемами «центральної» в колі мовознавчих дисциплін лінгвістичної семантики (логічний аналіз мови, референція, заперечення, лексичне значення). 1991 року виходить з друку препринт його авторства *«Про один підхід до обчислення типів об'єктних означуваних»*. Предметом вивчення у своїй докторській роботі *«Особливості семантичної інтерпретації лексики і висловлювання (цільові, модальні, темпорально-просторові та оцінні аспекти)»* він також обирає семантичні аспекти. Докторську дисертацію зі спеціальності 10.02.15 — «загальне мовознавство» В.М. Труб захистив 2008 року в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка.

У наукових колах не залишилася непоміченою його науково виважена, інформативно розлога монографія на тему докторської дисертації [6], у якій з опертям на фундаментальні мовні категорії і поняття по-новаторському розглянуто низку мовних одиниць, що виражають темпоральні та просторові значення, проаналізовано значення і властивості ментальних предикатів знання, думки та віри, а також особливості їхньої взаємодії із запереченням, досліджено семантику цілеспрямованої поведінки, функціонування адвербіального предикатива

не можна, ґрунтовно схарактеризовано функціонування категорії оцінки у значеннях слів, співвіднесених з різними мовними реєстрами, тощо. Теоретичні положення автор употужнив частиною монографії, яка ілюструє розмаїтість поглядів відомих вчених на проблеми, які закономірно постають з переходом «як-лінгвістики» у «чому-лінгвістику», яка не обмежуватиметься лише описом мовних явищ, а даватиме їм чітке, зрозуміле пояснення. Зі сторінок монографії, сповнених переконливими лінгвістичними фактами й їхнім глибоким лінгвістичним аналізом, дізнаємося, що автор є палким прихильником теорій «Зміст <=> Текст» (ТЗТ), запропонованої І.О. Мельчуком та О.К. Жолковським близько 40 років тому, інтегрального лінгвістичного опису та системної лексикографії, сучасних LFG, HPSG, Tree-Ajoining Grammar, Functional Grammar, Word Grammar, когнітивного напрямку в західній лінгвістиці.

Запропонувавши аналіз семантичних явищ на глибинному рівні з урахуванням логічних, когнітивних, семантико-синтаксичних, конотативних аспектів мовної одиниці, дослідник переконливо доводить, що, незважаючи на вдавану простоту і прозорість поверхневої структури синтаксичних одиниць, їхня інтерпретація, прийнята у світовій практиці семантичного аналізу, має складний і нетривіальний характер. За глибину аналізу досліджуваного мовного матеріалу, власні способи й методики розв'язання проблеми, уміння систематизувати й упорядкувати досить неоднорідні одиниці автор здобув схвальні оцінки рецензентів своєї праці — докторів філологічних наук Т.В. Радзівєвської та С.О. Соколової.

Аналітичний огляд праць В.М. Труба засвідчує те, що шанований мовознавець заявив про себе і в словникарстві. Щедро збагачує українську лексикографію *Російсько-український словник-довідник «Порадник ділової людини»* [2], з-поміж укладачів якого Володимир Михайлович узяв найактивнішу участь у його створенні. Цей двомовний словник, що виявляє водночас можливості перекладного, орфографічного довідників та словника сполучуваності, поєднує наукову точність з ясною, зрозумілою для користувача формою викладення. Словник містить понад 7 тисяч статей, що об'єднують більш ніж 35 тисяч усталених та широкочисливаних словосполучень. Майже 20 років укладач збирає матеріал для нового видання суттєво розширеного словника, і довести цю справу до кінця є мрією Володимира Михайловича.

Погляди вченого знайшли широкий вияв і у викладацькій практиці. З 1994-го по 1999 рік він читає факультатив з семантики для студентів філологічного факультету КНУ ім. Т. Шевченка, а в 1997–2003 рр. викладає на факультеті лінгвістики в НТТУ «КПІ» лексикологію, граматику та інші предмети. З 2011 р. В.М. Труба — член спеціалізованої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з прикладної лінгвістики під головуванням О.С. Онищенка, єдиної в Україні ради такого профілю.

Володимир Михайлович відомий у вітчизняних філологічних колах і як незмінний представник українського мовознавства за кордоном, на різноманітних наукових форумах. У 1995–1999 рр. вчений брав участь у міжнародному науковому проекті з порівняльної семантики різних мов, який здійснювався у Варшавському університеті (Польща) під керівництвом професора Ренати Гжегорчикової. Серед російських колег, з якими його пов'язує багаторічна дружба й коло наукових інтересів, — корифеї, «стовпи» Московської семантичної школи, з чийми іменами, за словами О.Є. Кибрик [1], пов'язаний період ламання традиційних поглядів на мову і завдання лінгвістики, інтеграції вітчизняної лінгвістики із світовою, — Ю.Д. Апресян, І.О. Мельчук, О.К. Жолковський, Н.Д. Аругюнова, О.В. Падучева, Г.Ю. Крейдлін, П. Князев, І.М. Богуславський, Н.М. Леонтьєва, Ю.С. Мартем'янов, С.О. Крилов, М.О. Перцов, О.Д. Шмельов, австрійський лінгвіст Тільман Ройтер. «Це наші «маяки», вчені, на яких ми рівняємося», — говорить Володимир Михайлович про своїх закордонних колег.

В.М. Труб — дослідник, який відчуває всі тонкощі слова, вміє різноаспектно аналізувати його на текстовому тлі, є прихильником точних, науково вивірених фактів, ніколи не користується лінгвістичним матеріалом з чужих рук, а віддає перевагу самостійному збиранню мовного матеріалу. М.П. Кочерган після одного з виступів Володимира Михайловича висловив захоплення спостережливістю науковця і увагою до найдрібніших значущих елементів і фактів мови й мовлення, назвавши його «крихтобором у лінгвістиці». Вченого вирізняє феноменальна пам'ять, різнобічність наукових зацікавлень, глибокі знання в різних лінгвістичних дисциплінах. До особливих чеснот Володимира Михайловича як науковця варто зарахувати те, що найскладніше він доносить просто, зрозумілою мовою, без модного й претензійного словесного нагромодження, інтерпретує мовний матеріал, використовуючи тонке почуття гумору.

Без перебільшення можна сказати, що лінгвістика є не лише професійною цариною, а й захопленням Володимира Михайловича. Він нею не займається, а справді живе. Так само як живе спортом, подорожами, малюванням, музикою, яку добре знає і безмежно любить. Загалом Володимир Михайлович щедро обдарований мистецькими талантами: поза вправлянням у живописі (юнацькою мрією вченого була кар'єра професійного художника) він закінчив Народну консерваторію, оволодів грою на гобої та диригував симфонічним оркестром. Володимир Михайлович — надзвичайно інтелігентна, скромна, добра людина, вмілий і дотепний оповідач. З величезною любов'ю і вдячністю він згадує свою матір, Вероніку Павлівну, якої, на жаль, вже немає серед живих.

Сердечно вітаємо Володимира Михайловича з ювілеєм! Дякуємо за титанічну працьовитість, відданість науці, добре мудре слово. Бажаємо йому натхнення, нових філологічних задумів і звершень, незабутніх подорожей, многих радісних, сповнених творчістю літ.

1. *Кибрик А.Е.* Константы и переменные языка. — СПб.: АЛТЕЙЯ, 2003. — 720 с.
2. Російсько-український словник-довідник «Порадник ділової людини» / Укл. Коренга О.М., Котиков Ю.С., Куземська Н.О. та ін. — К.: «Основи», 1995. — 320 с.
3. *Ставицька Л., Труб В.* Суржик: міф, мова, комунікація // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти: Зб. наук. пр. / Ін-т укр. мови НАН України. Відділ соціолінгвістики; за заг. ред. Л. Ставицької. — К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. — С. 31–120.
4. *Труб В.М.* До проблеми мовного планування у поточній мовній ситуації в Україні // Соціолінгвістичні студії; за заг. ред. Л.О. Ставицької. — К.: Вид. дім Д. Бурого. — С. 36–44.
5. *Труб В.М.* Об использовании семантической валентности слов при автоматическом переводе // Автоматизация информационных работ и вопросы математической лингвистики. — К., 1968. — С. 42–50.
6. *Труб В.М.* Особливості семантичної інтерпретації лексики і висловлювання (цільові, модальні, темпорально-просторові та оцінні аспекти): Монографія. — К.: Вид. дім Д. Бурого, 2007. — 324 с.
7. *Труб В.М.* Про гендерні особливості деяких частин мови // UCRAINIKA II. SOUČASNÁ UCRAJINISTIKA Problémy jazyka, literatury a kultury 1. část. Sborník článků 3. Olomoucké symposium ukrajinistů 24.-26. srpna 2006 UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI. — Olomouc, 2006. — P. 281–291.
8. *Труб В.М.* Явище суржику як форма просторіччя в ситуації двомовності // Мовознавство. — 2000. — №1. — С. 46–58.

Олена РУДА (м. Київ)

Статтю отримано 17.06.2014.

Olena Ruda

Kyiv

LIFE AND ACTIVITY, FULL OF MEANING

(to the Volodymyr Myhailovych Trub's 70th birthday anniversary)